

İstanbul'un Kültürel Peyzajında Bir Odak: Validebağ Korusu

İstanbul haritasını önümüze aldığımızda kolaylıkla göze çarpmayacak Koru, Çamlıca eteklerinde yıllar içinde küçülmüş olsa da tarihini, flora ve fauna çeşitliğini fark ettikçe, bu yoğun metropolde alanı deneyimledikçe önemini anladığınız bir alan. İstanbul ve tüm sakinleri için önemi tartışmasız bu alanın hem özelliklerini hem uğruna verilen mücadeleyi öğrenmek, gelecekteki yerini sağlamlaştırmak için atılması gereken adımlar için de önem teşkil ediyor.

Hatice Kurşuncu* - Yiğit Ozar**

* Dr., Şehir Plancısı, İstanbul Planlama Ajansı
** Arkeolog, İstanbul Planlama Ajansı

Validebağ Korusu gerek konumu gerekse doğasıyla Boğaziçi'nin iki kıyısındaki pek çok korudan ayrı bir yere sahip. Sarayları, yalıları, köşkleri ile bir zamanların ayrıcalıklı yaşamlarının mekânı olmuş tarihi İstanbul koruları arasından günümüze kamu mülkü olarak ulaşabilmesi, kentin ve sakinlerinin doğayla buluştuğu nadir yerlerden biri olmasında şüphesiz etkili olmuş. Validebağ Korusu hem doğal hayatın çeşitliliği hem kültürel mirası ile İstanbul'un kültürel peyzajından eşsiz bir parça. 19. yüzyıl başında III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan için yaptırılan bağ evi ile başlayan tarihi, Cumhuriyet'in başında verem hastalarının tedavisi için yapılan sanatoryum ve günümüzdeki eğitim, sağlık, konaklama ve dinlenme işlevleri ve Koru'yu koruma mücadelesi ile toplumsal hafıza açısından da önemli bir yere sahip.

Validebağ Korusu'nda salgın öncesinde de giderek artan ziyaretçi sayısı salgınla birlikte hiç olmadığı kadar arttı. Bu durum bir yandan korunun korunmasının önemini ortaya çıkarırken bir yandan da insan faaliyetlerinin korudaki doğal hayat üzerindeki olumsuz etkilerini arttırdı.

COVID-19 salgını ile kent içindeki yeşil alanların hayatımızda ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu daha açık bir hâle geldi. Validebağ Korusu'nda salgın öncesinde de giderek artan ziyaretçi sayısı salgınla birlikte hiç olmadığı kadar arttı. Bu durum bir yandan korunun korunmasının önemini ortaya çıkarırken bir yandan da insan faaliyetlerinin korudaki doğal hayat üzerindeki olumsuz etkilerini arttırdı.

On yıllardır Koru ve çevresindeki yapılaşma faaliyetleri, farklı kamu kurumları tarafından yapılan çok çeşitli müdahaleler ile Koru'da önemli bir tahribata yol açıldı. Buna

karşın Koru'yu korumak ve doğal dengesinin bozulmasını önlemek için bir araya gelen yerel inisiyatiflerin çalışmaları sayesinde Koru'da hâlâ önemli bir ekolojik hayat ve biyolojik çeşitlilik varlığını sürdürüyor.

Fotoğraf Validebağ Korusu'nun göçmen kuşları

Koru'nun Doğası

Koru'da 2'si tescilli olmak üzere 12'si anıt ağaç niteliğinde, 100'e yakını korumaya değer 6000 civarında ağaç yer alıyor.

Validebağ Korusu 35,4 hektarlık büyüklüğü ile Anadolu yakasının en geniş yeşil alanlarından birisi. 1. derece doğal sit alanı olan Koru, flora ve fauna açısından oldukça zengin ve doğal hayatın devam ettiği bir mikro ekosistem. Koru'da 101 tür ağaç, 200 tür otsu bitki, yaklaşık 130 tür kuş, 31 tür kelebek, kirpi, sincap, yarası gibi 5 memeli ve kurbağa, kertenkele, tosağa gibi 4 omurgasız hayvan türü tespit edildi. Koru'da 2'si tescilli olmak üzere 12'si anıt ağaç niteliğinde, 100'e yakını korumaya değer 6000 civarında ağaç yer alıyor.¹

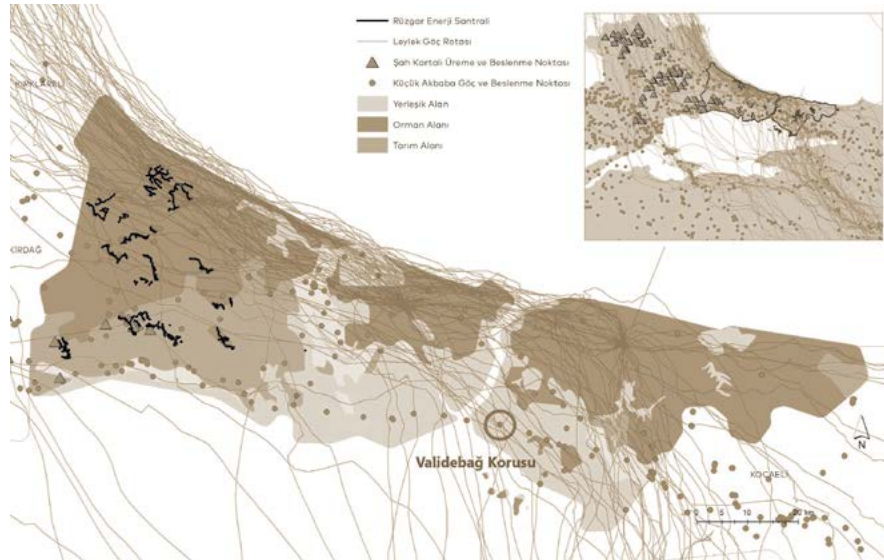
Göç mevsiminde arıkuşu, yaz atmacası, ebabil, ibibik ve guguk kuşu gibi çok sayıda farklı kuş türü gözlemlenebiliyor.

Koru aynı zamanda göçmen kuşların dinlenme ve beslenme alanı. Göç mevsiminde çok sayıda farklı kuş türü gözlemlenebiliyor. Bunlardan bazıları arıkuşu, yaz atmacası, ebabil, ibibik ve guguk kuşu gibi türler.² Son dönemde Koru'nun artan kullanımı, çevredeki

yapılaşmanın artması, deredeki suyun azalması, boş alanlara bilinçsiz yapılan ağaçlandırma çalışmaları ve sokak hayvanlarının artan sayısı gibi nedenlerle Koru'daki kuş tür ve sayısının azalmakta olduğu belirtiliyor. Bu türlerden birisi de ilkbahar ve yaz sonunda göç yolunda İstanbul'dan geçen ve İstanbul'un çeşitli sulak alanları ve kuzey ormanlarının yanı sıra Koru'da da ko-

naklayan leylekler. Ne yazık ki Koru'ya inen leylek sayısının son yıllarda azalmakta olduğu tespit edilmiş durumda.³

Derenin kirli ve suyunun azalmış olması korudaki canlıları da olumsuz etkiliyor. Leylek gibi bazı türlerin sayısı azalırken kurbağa gibi bazı türlere artık rastlanmıyor.

Fotoğraf Vizyon 2050 Ofisi kapsamında 2021'de hazırlanan İstanbul Kuş Göç Yolları ve Beslenme Haritası

Şekil 1 1/1000 ölçekli Validebağ Haritası 1923 (BOA, HRT.h_02429)

Koru'nun ortasından geçen Seyit Ahmet Deresi (bazı kaynaklarda Dinlenç Deresi olarak geçmekte) korudaki canlılar için hayati bir öneme sahip. 1923 yılında hazırlanan haritada (Şekil 1) izlerine rastlanan, bostan ve bahçelerde kullanılan maslaklar ve dolaplar Koru'da zengin bir su sisteminin varlığını gösteriyor. Ne yazık ki dereyi besleyen kaynaklar çevredeki yapılaşma nedeniyle azalmış, dere karışan atıklar nedeniyle kirlenmiş ve dere içerisinde bulunan gözeler ise bakımsız durumda. Derenin kirli ve suyunun azalmış olması korudaki canlıları da olumsuz etkiliyor. Leylek gibi bazı türlerin sayısı azalırken kurbağa gibi bazı türlere artık rastlanmıyor.

Koru var olan biyoçeşitlilik yanı sıra karbon depolama, toz tutma ve ısı dengesini sağlama açısından da önemli bir bölge. Yılda 3000 tonun üzerinde karbon depolama, 921 ton toz tutma kapasitesine sahip. Ayrıca kentsel alan içinde yarattığı mikroklima etkisi ile bulunduğu çevrenin ısını düşürüyor ve 100-150 metre ötesine kadar ısı adası etkisini azaltarak yazın havayı serinletiyor, kışın rüzgârı keserek doğal bir klima işlevi görüyor.

Fotoğraf M. Cevahir Akbaş

Koru'nun Tarihi ve Kültürel Mirası

Validebağ Korusu'nda bilinen ilk kullanım III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'a yaptırdığı bağ evi. Daha sonra Sultan Abdülmecid bu yapıyı annesi Bezmialem Valide Sultan'a hediye etmiş. Günümüze kadar ayakta kalmamış olsa da bölgeye Validebağ adının verilmesi bu bağ evine dayandırılmakta.

Günümüzde Validebağ Korusu'nda bilinen en eski yapı Sultan Abdülaziz'in 1853 yılında kız kardeşi Adile Sultan adına inşa ettirdiği Adile Sultan Kasrı. 1917-1925 yılları arasında darüleytam (yetim yurdu) ve sonrasında yatılı okul olarak kullanılmış. Bu dönemde yetimhanede kalan çocuk sayısı 350'ye kadar yükselmiş. Bugünkü Koru sınırları içerisinde sebze ve meyve yetiştirilen ve yetimhanenin ihtiyacının bir kısmının karşılandığı bostan ve bahçelerden faydalanılmış.⁴ 1923 yılında hazırlanan Koru'ya ait 1/1000 ölçekli haritada Adile Sultan Kasrı yanı sıra okul yönetim binası, ahır ve motor odası, su terazisi ve çok sayıda su dolabı, maslak, havuz, gazino olarak işaretlenmiş olan Abdülaziz Av Köşkü, bahçe, bostan yerleri ve bahçıvan kulübesi görülebiliyor.⁵

1927-1973 yılları arasında Adile Sultan Kasrı veremle mücadele adına prevantoryuma dönüştürülmüş, Abdülaziz Av Köşkü tedavi amaçlı kullanılmış, çeşitli yapılar da bu dönemde eklenmiş. Mustafa Necati Bey Prevantoryumu, Sanatoryum, Solaryum, Ali İhsan Mermerci Çocuk Prevantoryumu, Çamlı Köşkü bu yapılar arasındadır. Validebağ Korusu ayrıca yapılan mandıra binalarıyla

hastaların bakımında ihtiyaç duyulan sağlıklı gıdanın önemli bir kısmını üreten ve tedavi sürecindeki çocukların eğitimini de sağlayan bir sağlık kompleksine dönüşmüş.⁶

11 adedi tescilli 19 ve 20. yüzyıllara ait kültür varlığı yapılar Validebağ Korusu'nun tarihinin günümüze ulaşan somut izleri.

Fotoğraf Serinin ikinci filmi Hababam Sınıfı Uyanıyor'dan (1976) bir sahne: tahtada Adile Sultan Kasrı ve çevresi

Fotoğraf M. Cevahir Akbaş

Validebağ Korusu'nun özetlediğimiz tarihinin günümüze ulaşan somut izleri, 11 adedi tescilli 19 ve 20. yüzyıllara ait kültür varlığı yapılarıdır. Ayrıca Korusu'nun büyük bir kısmını kapsayan parsel tescilli yapıları nedeniyle korunması gerekli kültür varlığı parseli olarak tescil edilmiş.⁷ Koruda Osmanlı Dönemi'nin sivil mimarlık örneklerinin yanı sıra, Cumhuriyet dönemi resmi yapılarından oluşan sağlık ve eğitim işlevli modern mimarlık mirası örnekleri de yer alıyor. Sanatoryum, prevantoryum ve Çamlı Köşk bu yapılar arasında. Diğer yandan İhsan Mermerci Çocuk Prevantoryumu, prevantoryum ve sanatoryum ile aynı dönemde yapılmış olmasına rağmen tescilli kültür varlıkları arasında yer almıyor. Veremle savaş döneminde prevantoryum ve sanatoryuma hizmet veren mutfak, çamaşırhane, depo işlevli yapılar da tescil edilmemiş. Koru içerisindeki su terazisi, su kulesi, su isale hatları, dekovil hattı kalıntıları gibi izler de Korusu'nun endüstriyel mirasını yansıtır.

Rifat Ilgaz'ın Hababam Sınıfı romanından uyarlanmış film serisinin önemli bir kısmının Adile Sultan Kasrı'nda çekilmesiyle, Korusu'nun toplumsal hafızadaki yerinin İstanbul sınırlarını aşmış yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Her ne kadar izleyicilerin pek çoğu mekânın Validebağ Korusu olduğunu bilmese de, bu film serisi sayesinde Koru, yapıları ve peyzajıyla belleklerde yer etmiş durumda. Adile Sultan Kasrı'nın ve kısmen Korusu'nun o dönemki hâlinin kaydedildiği filmler, Koru tarihi hakkında

birer belge değeri de taşıyor. Diğer yandan bu filmlerde Korusu'nun ve Adile Sultan Kasrı'nın film çekimleriyle nasıl tahrip edildiğini izlemek de mümkün. Günümüzde Adile Sultan Kasrı içinde Hababam Sınıfı için düzenlenmiş bir sergileme alanı da bulunuyor.

30 yılı bulan ve Korusu'nun korunmasına yönelik oluşturulan çeşitli yerel inisiyatiflerle devam etmekte olan bu aktif yurttaşlık deneyimi Koru ile birlikte toplumsal hafızada yer edinmiş bir kentsel mücadele deneyimi.

Korusu'nun korunması için yaklaşık çeyrek asırdır sürdürülen mücadelenin kendisi de korunun tarihinde önemli bir yere sahip. 1993 yılından başlayarak

Yeşil Kuşak Çevre Öncüleri Grubu'nun koruma kuruluna verdiği dilekçeler ve Altunizade Mahallesi muhtarıyla mahalle sakinlerinin başvuruları sonucunda 1999 yılında Koru 1. Derece Doğal Sit Alanı ilan edilmiş. 30 yılı bulan ve Korusu'nun korunmasına yönelik oluşturulan çeşitli yerel inisiyatiflerle devam etmekte olan bu aktif yurttaşlık deneyimi Koru ile birlikte toplumsal hafızada yer edinmiş bir kentsel mücadele deneyimi.

Koru'nun Korunması ve Yaşanan Sorunlar

Koru doğal ve kültürel değeri yanı sıra içinde yer alan eğitim ve sağlık kurumlarınca yürütülen kamusal hizmetler ve dinlenme, spor ve yürüyüş gibi faaliyetler nedeniyle gün içerisinde çok sayıda insanın kullandığı bir alan.

Öğretmenevi ve ona bağlı olarak çalışan kafeler, restoran ve otel Korusu'ya çok sayıda ziyaretçi çeken kullanımlar. Kasrı içerisinde Hababam Sınıfı Müzesi ve Akşam Sanat Okulu da bulunuyor. Öğretmenevine bağlı olarak çalışan, Validebağ Mustafa Necati Bey Öğretmenler Huzurevi (eski Mustafa Necati Bey Prevantoryumu binası) ve bir de Masal Evi bulunuyor. 2014 yılında Adile Sultan Kasrı çevresinde yapılan düzenleme ile aynı anda birden fazla düğün ve yemek organizasyonu yapılabilmesi, ziyaretçi/kullanıcı sayısını artmış durumda. Bu yoğun kullanım Korusu'daki doğal hayatı olumsuz etkileyen en önemli sorunlardan birisi.

Fotoğraf Sanatoryum binasının günümüzdeki görünümü

Fotoğraf Validebağ Korusu

Koru'da düzenli bir yoğunluğa yol açan bir diğer kullanım da Haydarpaşa Numune Hastanesi Ek Hizmet Binası. Gün içinde çok sayıda hasta kabul etmekle birlikte otopark ve kafe gibi kullanımları da var.

Koru'da eğitim faaliyetlerini sürdüren iki adet de lise bulunuyor. Haydarpaşa Lisesi Koru'nun kuzey sınırında, Validebağ Fen Lisesi ise Koru'nun içinde yer alıyor. Bu okulların varlığı çocukların ve gençlerin doğa ile ilişkilenecekleri açısından olumlu görülse de 1. derece doğal sit alanı içerisinde imar planları ve koruma ilkelerine aykırı bir biçimde, Koru'nun bütünlüğünü parçalayarak inşa edilmeleri nedeniyle yapıldıkları dönemde tepki gören kurumlar olmuş. İnşaatları bittikten sonra verilen izin ve onaylarla yasal hâle getirilmişler.⁸ Günümüzde Haydarpaşa Lisesi 796 öğrenci 59 öğretmen, Validebağ Fen Lisesi ise 578 öğrenci 46 öğretmen ile Koru içinde eğitim vermeye devam etmekte.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Deneysel Tıp Uygulama ve Araştırma Merkezi Validebağ Araştırma Parkı ise daha önce Öğretmenler Hastanesi ve Üsküdar Devlet Hastanesi Ek Hizmet Binası olarak da kullanılan tescilli sanatoryum binasının 2018 yılında üniversiteye tahsis edilmesiyle Koru'ya yerleşen bir diğer kurum.

Doğal hayatın hâlen devam ettiği bölgelerde giderek artan insan varlığı, ses, ışık ve kirliliğin yanı sıra yangın tehlikesini de getiriyor. Koru'nun hiçbir bölgesinde insan faaliyetlerine sınırlama

Fotoğraf M. Cevahir Akbaş

1999 yılında İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1. derece “Doğal Sit Alanı” ilan edilen Koru'da, bu tarihten itibaren çeşitli planlama çalışmaları yürütülmesine rağmen, bu planlar korumayla ilgili kararları ile dava konusu olmuş ve iptal edilmiş durumda. Uzun süredir birçok plan ve projenin konusu olmuş olsa da yürürlükte bir koruma planı bulunmaması Koru'nun temel sorunlarından birisi.

Koru'nun plansız olmasından kaynaklı sorunlardan birisi de Koru'nun gerektiği gibi korunmasını engelleyecek nitelikte hazırlanan projeler. Koru, 2018 yılında “Millet Bahçesi” fikrinin uygulama alanlarından biri olarak seçilmiş, bu kapsamda Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'na tahsisli kısımları dışındaki 261.005 m² alanı 2018 yılında İBB tarafından “Millet Bahçesi” olarak projelendirilmiş. Projede aydınlatma direkleri, otopark, spor alanları, çocuk oyun alanı, koşu ve bisiklet parkurları yapılması planlanmış. Bu projeye karşı açılan iptal davası bilirkişi raporunda, “Koru'nun park ve bahçe olmadığı, dolayısıyla park bahçe olarak düzenlenemeyeceği, küçük orman niteliğinde olan koruya yapılacak her türlü müdahalenin Koru'nun SİT alanı olma özelliklerini kaybetmesine ortam hazırlayacağı” belirtilmiş.⁹ Koru'nun “Millet Bahçesi” yapılmasına yönelik açılan davada, mahkeme 2021 yılında yürütmeyi durdurma kararı vermiş durumda.

... ve Validebağ Korusu'nun Geleceği

Kent içindeki bir doğal sit alanının ekolojik ve kültürel değerleriyle birlikte kamu ve sivil toplum koordinasyonunda korunmasına yönelik bir modelin geliştirilmesi için Validebağ Korusu önemli bir fırsat sunuyor.

Kent içindeki bir doğal sit alanının ekolojik ve kültürel değerleriyle birlikte kamu ve sivil toplum koordinasyonunda korunmasına yönelik bir modelin geliştirilmesi için Validebağ Korusu önemli bir fırsat sunuyor. Nitekim İstanbul Planlama Ajansı olarak 5 Ağustos 2021 tarihinde gerçekleştirdiğimiz “Validebağ Korusu'nun Geleceği Çalıştayı” konu çerçevesindeki tüm görüşleri bir araya getirmeyi, alanın bütünlüklü olarak korunmasına kaynak olacak bilimsel temelli politika önerilerini birlikte düşünerek geliştirmeyi amaçlıyordu. Yetkili ve ilgili kurum ve kuruluş temsilcileri ile konuda çalışan uzman ve akademisyenler ve yerel inisiyatiflerin katıldığı Çalıştay kapsamında Validebağ Korusu'nu gelecek kuşaklara aktarabilmek için ekoloji, kültürel miras, hukuki ve idari alanlardaki mevcut durum ve sorunlar tespit edildi, bu sorunlara ortak akıl ve uzlaşa ile çözüm önerileri geliştirildi.

Çalıştay'da katılımcılar tarafından ortaya konan çözüm önerileri 7 Ağustos 2021 tarihinde İstanbul Kent Konseyi tarafından düzenlenen “Validebağ Forumu: Dünü, Bugünü, Yarını” etkinliğinde

Çalıştay'ın grup sözcüleri tarafından kamuoyuna aktarılarak tartışmaya açıldı ve çözüm önerilerine dair değerlendirme ve katkılar alındı.

Gerçekleştirilen Çalıştay ve Forum'da; Validebağ Korusu'nun geleceğine yön verirken korunan değerlerin bilinmesi, bir başka deyişle ekolojik ve kültürel tüm değerlerin belgelendiği bir envanter çalışmasının yürütülmesi, bütünsel korumanın planlanması, çok sesli, çok paydaşlı bir yönetim modelinin hayata geçirilmesi gibi önemli sonuçlar ortaya kondu. Alanı iyi tanıyan ve korunması

için bir araya gelmiş yurttaş inisiyatifleri, Koru'nun korunması hedefiyle hareket etmeye hazır yerel yönetimler ve bunu destekleyen uzman ve akademisyenler, hem bu önerilen yönetim modelinin hızla hayata geçirilmesi, hem de alanın planlamasında önemli bir kaynak sunuyor. İlgili tarafların birlikte konuşarak ürettiği sonuç politika belgesi ile tüm İstanbullular için önemli olan Validebağ Korusu'nda önümüzdeki dönemde gerçekleştirilecek çalışmalarda iş birliği ve birlikte hareket etmek için zemin oluşturulması hedefleniyor.

Fotoğraf 05.08.2021 tarihli Validebağ Çalıştayı

Notlar

- 1 İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü (2017), *Validebağ Korusu Amenajman Silvikültür Planı Raporu*.
- 2 Atay C. (2019), *Kuş Varlığı ve Yeşil Alan İlişkisinin Peyzaj Değerleri Açısından İrdelenmesi: İstanbul Validebağ Korusu*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi: İstanbul.
- 3 Demirtaş E. (2021), “Validebağ'ın Kuşları da Direniyor”, *Gazete Kadıköy*, 25 Haziran, <http://www.gazetekadikoy.com.tr/cevre/validebag-in-kuslari-da-direniyor-h17866.html>; Validebağ Savunması (2021), *Validebağ Korusu Çevrimiçi Seminerler Dizisi Sonuç Raporu*,
- 4 Kolay A. & Ş. Memiş (2016), “Müslüman Yetimlere Sahip Çıkan İlk Kapsamlı Eğitim Projesi: Validebağ'ı Kız Sınâi Dârüleytâmı” içinde *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX. C. Yılmaz (Der.)*, Üsküdar Belediyesi, s. 125-145.
- 5 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), H h_0242, Harita: Validebağ'ı darü'l eytam-ı müslimine ihsan buyrulan kasr-ı hümayun ve müştemilatının 1/1000 mikyasında topografya haritası, 1923 (H: 29-12-1341); Validebağ'ı darü'l eytam-ı müslimine ihsan buyrulan kasr-ı hümayun ve müştemilatının 1/1000 mikyasında topografya

<https://s.gazeteduvar.com.tr/storage/files/documents/2021/06/17/validebagkitap13haziranweb-XFku.pdf>.

haritası. Haritayı çeviren Sanat Tarihçisi Özlem İyier'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

- 6 Validebağ Gönüllüleri, “Koru Tarihçesi”; <http://www.validebag.org/page/27/koru-tarihcesi.html>
- 7 İstanbul VI. Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2021), *Kurum Görüşü: Üsküdar İlçesi Kültür Varlıkları Envanteri*; İBB Şehir Planlama Müdürlüğü (2020), *1/5000 Validebağ Koruma Amaçlı İmar Planı*.
- 8 İBB Şehir Planlama Müdürlüğü (2020), *1/5000 Validebağ Koruma Amaçlı İmar Planı*.
- 9 22.04.2021 Tarihli Validebağ Korusu Bilirkişi Raporu (Dosya Esas No:2018 / 1933), Published online 2021.